

Alljärgnevalt avaldame 26. septembri keeltepäeva ühe esineja, Haapsalu Wiedemanni nimelise gümnaasiumi õpilase Epp Õlekõrre F. J. Wiedemanni elulugu tutvustanud ettekande.

Väike põnn, tulevane keeleteadlane, nägi ilmavalgust 30. märtsil 1805. aastal. Ta sündis saksa-rootsi päritoluga Haapsalu kohtukirjutaja ja laevareederi perekonda kolmanda lapsena. Tal oli terve rodu õdesid ja vendi - nimelt Amalie Christine Charlotte, Therese Marie Elisabeth, Pauline Henriette, Emilie Margarete, Louis Wilhelmine ja veli August Carl Gottlieb. Uut maailmakodanikku õnnistati veidi vähem keerulise nimega - Ferdinand Johann. Johann seepärast, et suguvõsal oli kombeks anda vanimale pojale teiseks nimeks Johann. Ferdinand oli ka ainus, kes oma perekonnast Wiedemanni nime edasi kandis.

Pisike poisiklutt oli väga andekas, õppides juba nelja aastaselt lugema, neelates teoseid nagu hunt. Et ta nii palju oma silmi ei rikuks, õpetati talle malemäng selgeks. Too mäng meeldis Ferdinandile elu lõpuni. Kas oma initsiatiivil või tema väga haritud perekonna mõjutusel asus ta enne kooliminekut õppima prantsuse ja vene keelt isa ning vanema õe Therese juhendusel.

Aastal 1814 astus Ferdinand Haapsalu Kreiskooli sekundasse ehk ülemasse ossa. Samas hoones õpivad hetkel ka Haapsalu Wiedemanni Gümnaasiumi õpilased. Koolis õpetati usuõpetust, aritmeetikat, geomeetriat, ajalugu, saksa, prantsuse, ladina ja vene keelt ning loodustugu, ilukirja ja joonistamist. Värske kooliõpilane oli siis 9aastane.

Muusikast kubisevas kodus hoolitseti põhjalikult laste muusikaliste oskuste eest, sealhulgas siis loomulikult ka Ferdinandi oskuste eest. Samal aastal kui poiss alustas kooliteed, hakkas ta ka klarnetimängu õppima. Ei ole suureks üllatuseks, et peagi oli ta kaastegev isa poolt organiseeritud puhkpilliansambelis ja -orkestris. Et nooruke Wiedemann hakkaks ka klaverimängust huvituma, kirjutas isa talle ja õele klaverikontserdi neljale kaele.

Peagi sai temast sekunda parim õpilane ja kahe aastaga oli ta õppekavaga kenasti ühele poolele saanud. Tema vanemad aga ei tahtnud, et 11aastane elukogemusteta väike tarkpea kaugele pealinna gümnaasiumi läheks ja jätsid ta veel kolmeks aastaks kreiskooli pinki nühkima. Ferdinand ei puhanud loorberilehtedel, vaid pani erilise rõhu prantsuse, ladina ja inglise keele omandamisele.

1819. aastal, kui noor polüglott oli 14aastane, usaldasid vanemad ta lõpuks Tallinnasse linnaelu rüppe. Gottliebide võsuke astus Tallinna Kubermangu Gümnaasiumi sekundasse, praegusesse Tallinna I Keskkooli. Vastu võeti ta seni omandatud teadmiste alusel.

Kreiskoolis toimus õppimine ja õpetamine sedavõrd isikupäraselt, et sama osa andekamad ja hoolsamad olid teistest kaugel ees. Kõige andekamatele anti liiatigi lisaõpetust ja valmistati neid ette edukaks pääsemiseks gümnaasiumi kõrgematesse klassidesse. Kolme aasta jooksul õppis Wiedemann just eriti keeli, kuna gümnaasiumis nõuti head keeleoskust.

Tallinnas koolis käies jäi Ferdinand õppetöö ajal Haapsalust eemale. Pikemat aega sai ta kodulinna olla suvevaheaegadel, mis tollal olid üpriski lühikesed. Polnud eriti kerge ja otstarbekas Haapsalu ja Tallinna vahel pendeldada. Juba aasta pärast viidi ta üle priimasse ehk viimasesse klassi ja 1821. aastal lasti tal teha abituriumieksamid. Pisike geenius ei

raisanud Tallinnas aega, vaid pühendas end keeleõpingutele. Kooli lõpetades olid tal suus nii saksa, vene, ladina, prantsuse kui ka heebrea ja inglise keel.

Pärast gümnaasiumi lõppu oli tal plaanis minna Tartu Ülikooli. Isa arvas tal aga sedamoodi, et majanduslikud ressursid ei võimalda innukal õppuril Tartus viibida. Pojal tuli hakata õpingute jaoks ise raha teenima. Ferdinandi isal oli juba kokku lepitud parun Taubega, et noormees hakkab Riguldi mõisas kodukooliõpetajana tööle. Tollal oli ta kõigest 16aastane, õpilasteks hellitatud aadlivõsud, vanim neist temast ainult kaks aastat noorem. Ta sai palka 1600 rubla aastas ning tasuta ülalpidamise. Ta töötas hommikust õhtuni, puhkepäevaks ainult pühapäev. Riguldis hakkas noor taimehuviline süstemaatiliselt loodust uurima, tehes botaniseerimisretki mõisa lähemasse ümbrusesse ning täiendades oma herbaariumi. Perekonnakroonikas märgib ta enese kohta, et kiindumusele aianduse vastu andis tugeva aluse jalamatk Haapsalust Padisele, kus tutvuti sealse pargi, iluaia ja kasvuhoonega.

Vahepeal oli Haapsallu asutatud laenutusraamatukogu ning Ferdinand asus lugema kreeka- ja ladinakeelseid teoseid ning õppis heebrea, araabia ja pärsia keelt. Kuna Riguldi talupojad olid rootslased, oli tal hea võimalus kohalikku rootsi murret õppida.

Mõisaõpetaja koha pealt vabanes ta 1823. aastal. Ülikooli sisseastumisega jäi ta seega hiljaks ning oodata tuli 1824. aasta jaanuarini. Varustunud rõivaste ja muu vajalikuga, jättis Wiedemann säilinud säästuraha isa kätte ning asus Tartu poole teele. Voorimehe reel oli rõivakott, toidukorv ja isa vana kirjutuspult raamatutega. Haapsaluga tuli hüvasti jätta. Siia tuli ta tagasi ainult lühemaks ajaks, kas vanemaid ja õdesid-vendi külastama või vanemas eas suvitama.

Vanemate soovil hakkas ta õppima õigusteadust. Humanitaarainetest huvituv Ferdinand aga asus juba esimesel semestril hoopis pedagoogika-filoloogia seminari, kus maksti stipendiumi neile, kes tahtsid valmistuda õpetajaks. Seminari kavade järgi õppis ta klassikakeeli, aga ka itaalia, araabia, armeenia, inglise ja prantsuse keelt ning semi keeli. Sooritanud kreeka ja ladina keele ülemõpetaja eksami, hankis Wiedemann siiski endale advokaadikutse, kuna nii Tartus ega teisteski linnades polnud ühtegi asjakohast vaba õpetajakohta. Ta katsus alguses Tartu advokaadina leiba teenida. Ta esines mõnel vaesteprotsessil, millelt polnud lootustki midagi teenida.

1830. aastal suundus Wiedemann Läti Jelgava (endisesse Miittavi) gümnaasiumi teadusliku õpetaja kohale. Seal võttis ta osa Kuramaa Kirjanduse ja Kunsti Seltsi tegevusest, esinedes ettekannetega soome-ugri ja teiste keelte kohta.

Ta oli üks seltsi asutajaliikmetest ning eesti keele sektsiooni juhataja. Lätis oli ta 1837. aastani, mil ta asus Tallinna Kubermangu Gümnaasiumi vanade keelte õpetaja kohale. Tallinnas kujunes Wiedemanni pedagoogiline tegevus tulemusrikkaks ja seal arenes ka tema teadlase pale. Palk ei olnud just kõige suurem - vaid 514 rubla ja 60 kopikat aastas, kuid lubas perekonda elatada ja vabal ajal teaduslikule tööle pühenduda. Õpetajana oli Ferdinand olnud nõudlik ja järsk. Oma ainet oli ta õpetanud suure asjatundmise ja huviga. Pole sugugi kummaline, et Wiedemann oli ka loodusloo õpetaja. Ta on avaldanud botaanika alal isegi suure töö, mis tõi tunnustust ka väljastpoolt. Koos toomkooli õpetaja Weberiga koostas ja avaldas Wiedemann Tallinnas 1852. aastal 126+664 lehekülge sisaldava mitmete tabelitega suurteose Läänemere taimestikust "Beschreibung der Esth-, Liv- und Curlands". Kirjutise eest sai Wiedemann 50 rubla honorari ja ühe

priieksemplari. Samuti teenis teos Peterburi Vaba Õkonoomia Seltsi hõbeauraha. Kubermangu Gümnaasiumis esines Ferdinand ka peokõnega teemal „Mida võib rahvaste kohta nende keelest õppida?“, kus avaldab oma keeleteooriat. Kõnes arvab ta, et keeled on võib-olla just tänu geograafilistele tingimustele muutunud- see on mõjutanud keeleorganite füsioloogiat. Tema teine gümnaasiumiga seotud keeleteaduslik kirjutis on indoeuroopa keelte alalt: "Über das Verhältniss des Neugriechischen zum Altgriechischen und zu dem Romanischen Sprachen". Gümnaasium pühendas selle Ferdinandi töö Tartu Ülikooli 50. juubeliks. See on ühtlasi ka ulatuslikum töö, mis ta indoeuroopa keelte alal kirjutanud on. Kubermangu Gümnaasiumis oli ta sealse põhiraamatukogu hoidja, seal leidis ohtrasti väärtuslikke teoseid ja ka käsikirju, mille kohta Wiedemann koostas üksikasjaliku nimestiku. Nagu enne mainitud, hakkas Ferdinand Tallinnas innukalt tegelema keeleteaduse ja Baltimaade floora uurimisega. Ta avaldas soome-ugri keelte saksakeelseid grammatikaid: sürjakomi, mari ja udmurdi ning hiljem veel ulatuslikke teedrajavaid teoseid eesti, liivi, vadja ning mordva ja permi keele kohta.

1857. aastal kinnitati Ferdinand Peterburi Teaduste Akadeemia erakorraliseks akadeemikuks soome rahvaste keele ja ajaloo alal. Wiedemann sai kindla palga ja ta pidi elama Peterburis. Nii möödusidki seal tema elu viimased 30 aastat. Just neil aastail viis ta lõpule oma kõige mahukamad keeleteaduslikud uurimistööd.

Peterburis olles tegeles ta ka akadeemik Sjögreni liivi keele materjalide trükki toimetamisega ning 1858. aastal käis ta Kuramaa liivlaste juures ja 1861. aastal avaldas Peterburis "Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben" ja suure liivi- saksa ja saksa- liivi sõnaraamatu. Mõlemad teosed on suure väärtusega tänapäevani. Nii on ka teiste Wiedemanni teoste puhul, kuna ta polnud fantaasiarikas teooriate püstitaja, vaid kogutud ainekute täpne analüüsija ning jäädvustaja. Aastatel 1861-1868 võttis Ferdinand ette ulatuslikke keelereise Eestisse, sealhulgas ka sünnilinna Haapsallu. Teadlane palus akadeemialt toetust kolmeks aastaks, igal aastal 300 rubla, et koguda eesti sõnavara ja ühtlasi uurida erimurdeid. Tema reisidest tehtud aruanded annavad hea ülevaate läbitud marsruudist. 1864. aastal käis ta Kullamaal, et uurida, kas leidub 1660. aastal ilmunud Gösekeni grammatikas kasutusel olnud sõnu. Oma aruandes märgib ta, et sai nende kohta andmeid elavas keeles.

Ta liikus ka Hanilas, Karusel, Lihulas ja Noarootsis. Oma uurimisretkedel sõitis Wiedemann meelsasti talumehevankril ja valis keelejuhtideks selliseid eestlasi, kes oskasid hästi murret. Nende reiside tulemusena avaldas ta ülevaate võru murdest "Versuch über Werroeehstnisches Dialekt" 1864. aastal. Seejärel aga kolm eesti keele ja rahvateaduse alast suurteost "Ehstnisch- deutsches Wörterbuch" 1869. aastal (II trükk Jakob Hurda lisandustega 1893. aastal ja III trükk 1923. aastal), "Grammatik der Ehstnischen Sprache" 1875. aastal ja "Aus dem inneren und ausseren Leben der Ehsten" 1876. aastal - viimane teos sisaldab vanasõnu, kõnekäände, võrdlusi, mõistatusi, mängude kirjeldusi, uskumusi ja kombestikku. Wiedemanni sõnaraamat on tänaseni üks kõige suuremaid ja hinnatumaid trükis ilmunud eesti keele sõnavarakogusid, tema grammatika aga üks ulatuslikemaid ja rahvusvaheliselt tuntuimaid eesti keele grammatikaid. See pani aluse meie emakeele völgendamise ühele suunale. Akadeemik toetas "Kalevipoja" avaldamist ja redigeeris piibli keelt.

Wiedemann suhtles eesti rahvusliku liikumise juhtidega nagu Kreutzwald, Jannsen, Koidula ja Hurt. Rahvusliku liikumise lõhenemise perioodil toetas Ferdinand täielikult

Jakob Hurta ning viimase lahkumise järel Eesti Kirjameeste Seltsist, saatis ta ka ise 1881. aastal oma auliikme diplomi tagasi.

Wiedemann on uurinud enamikku soome-ugri keeltest ja aidanud kaasa mitmele rahvale soetada emakeelset kirjasõna. Näiteks Matteuse evangeelium on tema otsesel kaasabil ilmunud kahes Liivimaa murdes.

Ferdinand oli Tartu Ülikooli audoktor ja auliige, Pariisi Lingvistilise Seltsi, Suomalain-ugrilainen Seura, Õpetatud Eesti Seltsi, Eesti Kirjameeste Seltsi, Tartu Loodusuurijate Seltsi ja Läti Kirjanduse Seltsi auliige, Ungari Teaduste Akadeemia ning Kuramaa Kirjanduse ja Teaduste Seltsi välisliige. Ferdinand Johann Wiedemann suri Peterburis 17. detsembril 1887. aastal, seega siis 82aastasena.

Kreutzwald on oma kirjades iseloomustanud suurt keeleteadlast järgmiselt: "Akadeemik Wiedemannis õppisin tundma kõige ehtsamat tüüpi aumeest, ta mõtleb rohkem kui räägib, klaasikese taga on ta väga lõbus, kuid seesmine mõnutundmus tuleb nähtavale enam silma ja naeratava suu kui keele kaudu."

Epp ÕLEKÕRS,
Haapsalu Wiedemanni-nim gümnaasiumi õpilane